

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כג, תשל"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על ספרי עתיקות

.א.

זה שנים רבות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה מפרסמת ספרים וכתבי עת, המעשירים את ידיעותינו בקדמוניותיה של הארץ וגם בממצאיה ובמראותיה של הארץ היום. אין פרסום, שאין בו תגלית כל שהיא, כתובת או פסיפס, ציור או שריד אחר. המלים שבשרידים האלה כתובות עברית או ארמית או יונית – הכול לפי התקופה ולפי המקום. ואנו בסקירתנו זו נעסוק בחומר, שיש בו מענייני הלשון העברית. והפעם – על שני פרכים גדולים, שפרסמה החברה לחקירת ארץ-ישראל בזמן האחרון: ספר אחד, העוסק בעתיקותיה של בית שערים, והספר האחר, הלא הוא המאסף הדו-שנתי הנקרא "ארץ ישראל", כרך י'. בשני הספרים האלה שפע רב של סרטוטים ותצלומים, כולם מרהיבי עין, והם תופסים כרבע מן הנפח של כל ספר וספר. בכרך העשירי האמור של "ארץ ישראל" עשרות מאמרים, ואנו נלקט מתוכם כמה דברי לשון.

הפרופסור אליעזר אריה הלוי פינקלשטיין (מבית המדרש לרבנים באמריקה) מנתח אמרה אחת מפורסמת מדבריהם של חכמי המשנה והתלמוד, שמתוכה ניכר – עד מתי ידעו בארץ-ישראל לדבר עברית. וכך נאמר שם:

• שודר בשבועון הלשון בקול ישראל.

כִּשְׁהִתְיַנּוֹק מִתְחִיל לְדַבֵּר, אֲבִיו מְדַבֵּר עִמוֹ בְּלִשׁוֹן
הַקֹּדֶשׁ וּמְלַמְדוֹ תּוֹרָה.

יֵאמֵר מֵאֵלֶּף זֶה מִזְכִּיחַ, שְׂבִימֵי הַתְּנָאִים הָאֲחֻרוֹנִים כִּבְר
לֹא דִיבְרוּ הַרְבֵּה עֵבְרִית בְּבֵית וּבְשׁוּק. שֶׁכֵּן אֵילוּ דִיבְרוּ
עֵבְרִית גַּם הָאֵימָהוּת, וְהִיָּה הִילֵד קוֹלֵט אֶת הַשְּׂפָה מִן הַסְּבִיבָה –
לֹא הִיָּה צוֹרֵךְ בְּתִקְנָה שְׂכּוֹזָת.

אֲבֵל מִצַּד אַחַר בְּרוּר, שֶׁהַגְּבָרִים עֲדִיין יִדְעוּ לְדַבֵּר עֵבְרִית,
כִּנְרָאָה מְלִימוּדִם בְּבֵית-הַסֵּפֶר וּמִתּוֹךְ בֵּית-הַכְּנֹסֶת. וְלִפִּי
הַתְּקֵנָה הַזֹּאת הִיָּה הָאֵב חַיִּיב לְדַבֵּר עִם בְּנוֹ עֵבְרִית וְגַם לְלַמְדוֹ
תּוֹרָה.

וְכַאֲן יֵשׁ דְּבַר מְעַנִּין. הַתְּקֵנָה הַזֹּאת מְנוֹסַחַת בְּחִמְשָׁה
מְקוֹמוֹת וּבְחִמְשׁ גְּרִסָּאוֹת. כֹּל גְּרִסָּה וְגְרִסָּה מוֹסִיפָה דְּבַר אֶחָד
וּמְשַׁמֵּיטָה דְּבַר אַחֵר. גְּרִסָּה אֶחָת מִסְתַּפְקַת בְּלִימוּד תּוֹרָה.
גְּרִסָּה אַחֶרֶת מוֹסִיפָה אֶת הַחֻבָּה לְלַמֵּד קְרִיאַת-שְׁמַע. וְעוֹד
גְּרִסָּה אַחֶרֶת מִסְתַּפְקַת בְּאֵלֶּה – וְאֵת הַחֻבָּה לְדַבֵּר בְּלִשׁוֹן-
הַקֹּדֶשׁ אֵינָה מְזַכֵּרָה כֹּל עֵיקַר. אֵיךְ אֲפֹשֶׁר לְהַסְבִּיר אֶת
הַשְּׂנִינִיִּים הָאֵלֶּה?

וְכַאֲן מְרָאָה פִּינְקִלְשְׁטֵיין אֶת הַשְּׂתַלְשְׁלוֹת הַגְּרִסָּאוֹת לִפִּי
סֵדֵר הַזְּמַנִּים: בְּתַחֲלִיל גְּרִסַת הַתְּנָאִים שְׂבִימֵי הַמְּשֻׁנָּה, וְאַחֲרֶיהָ
גְּרִסַת הָאֲמוֹרָאִים שְׂבִימֵי הַתְּלַמוּד. בִּימֵי הַמְּשֻׁנָּה – עוֹד הָיוּ
שְׂדִיבְרוּ קִצַּת עֵבְרִית, וְהִיָּה הָאֵב חַיִּיב לְלַמֵּד אֶת יְלָדוֹ אֶת הַלִּשׁוֹן
וְגַם לְלַמְדוֹ לְקְרֹא בְּתוֹרָה וּלְהִבִּין אוֹתָהּ. וְאֵילוּ אַחֵר כֶּךָ,
בִּימֵי הַתְּלַמוּד – כִּבְר לֹא דִיבְרוּ עֵבְרִית. שֶׁהָרִי בְּתַלְמוּד עֲצוּמוֹ,
כִּידוּעַ, הַמְּשָׂא וּמִתֵּן מְנוֹסַח בְּאַרְמִית. בְּתַקּוּפָה הַזֹּאת כִּבְר
אֵין מְזַכֵּרִים אֶת חוֹבַת הָאֵב לְדַבֵּר עִם הַתְּיַנּוֹק בְּלִשׁוֹן-הַקֹּדֶשׁ.

האב עצמו כבר לא דיבר בה. בניסוח הקדום עוד נאמרה
התקנה בחריפות גדולה, כך: 'ואם אין מדבר בלשון הקודש,
ואינו מלמדו תורה - ראוי לו כאילו קוברו' - עד כדי כך!
אבל אחרי כן, בימי התלמוד שוב אין זכר לחומרה הזאת.
אין מחייבים עוד את האב לעשות דבר, שאי-אפשר לדרוש
ממנו. בימים האלה לא דיברו עברית לא הנשים ולא האנשים.
הרי לך אמירה קצרה בחמש גרסאות, ומכל גרסה וגרסה
משתקף שלב בשקיעת הדיבור העברי¹.

*

במאמר אחר מוצגות הגלוסקמאות החדשות, שנמצאו
בהר הצופים ובשלוחותיו. הפונה לתיבות הקטנות (על פי
רוב של אבן) לליקוט עצמות המת. הפעם נמצא חרות עליהן
שם אדם, שיש בו עניין, והוא: סימון בונה ההיכל. אבל
לא בעברית, אלא בארמית: סימון בנא היכלה (סימון
בנא היכלה).

פלומר - אדם שעסק בבניית ההיכל. לא כתוב, איזה
היכל - היכל אלהים או היכל המלך. אבל מן הסתם הפונה
להיכל אלהים, שנבנה בימי הורדוס. פי סתם 'היכל' בעברית
שבימים ההם - משמעו ההיכל של בית-המקדש. בימים ההם
כבר היו שמות יוניים הרבה: שם האיש לא נקרא שמעון,
אלא סימון - שהוא שם יוני. ואין בזה כל פלא: כידוע, היה
גם אמורא ארץ-ישראלי, כשלוש מאות שנים אחרי כן, שהיה

1. [בחובות אלו של האב מבחינת ההלכה - ראה מאמרו של
הרב עובדיה יוסף ב'סיני', ניסן תשל"ב. - העורך.]

שמו רבי שמעון בן פזי (כך היה נקרא בבבל), אבל על פי רוב שמו נקרא לא שמעון, אלא בצורה יוגית סימון. רבי סימון.

גם יש עניין בדרכי הכתיב שבאותה גלוסקמה. בימים ההם עדיין לא היה קבע בכתיב. אותו שם (סימון בנא היכלה) – חרות שם שתי פעמים: פעם אחת בדופן הצרה של הגלוסקמה, ועוד פעם אחת בדופן הארוכה. והנה כאן פתוב בנה (כלומר: בונה) בהיא, וכאן בנא, באלף – כאילו להראותנו, שאפשר כך ואפשר כך.

*

ועתה לגלוסקמה אחרת. באותו הר הצופים שבירושלים, בתוך תחום האוניברסיטה, נחשפה אחוזת קבר אחרת, חצובה ובונייה בהדר, ובה ארונות גדולים וגם גלוסקמאות. כולם מקושטים בפיתוחי אבן יפים, ועל אחת מהן חרות שם, גם הוא רב עניין:

חנניה בר יהונתן הנזיר.

כך: הנזיר! למי קראו נזיר? מה פירוש נזיר בעברית? אנן בזמן הזה הורגלנו לראות נזירים נוצרים, לבושים בצנע חמור, חסרים כל רכוש ופורשים מהנאות העולם הזה. אבל נזיר בעברית אין פירושו כך. למשל, שמשון הגיבור הוא נזיר; אבשלום בנו של דוד המלך, גם הוא היה נזיר. שניהם לא גזזו את שערם ולא שתו יין – וזה הפול. יכול נזיר להיות בעל משפחה ואיש עשיר. וגם אותו קבר, שנמצא בהר הצופים, שהוא חצוב לתפארת, וארונותיו מקושטים יפה – כולו מעיד, שאותו נזיר לא היה מן העניים כלל. נזיר עברי ונזיר נוצרי

– שני מושגים הם, רחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב. ועל כן, כשאומרים בעברית נזיר, צריך להגדיר היטב, למי הכוונה.

*

מאמר אחר באותו הכרך עוסק בפירושה של המלה סְמֶדֶר. מהו סמדר? מבחינת ההגאים המלה יפה. בימינו מחבבים את השם הזה. אם נפתח את ספר הטלפונים, נמצא את השם הזה מקובל על אנשים ומוסדות.

אבל מהו סמדר בדיוק? בימי המשנה והתלמוד הייתה המלה מקובלת בלשון החקלאות, ומשמעה מדויק: סמדר – מצב הגפן שהיא בסוף הפריחה, אבל לפני הבוסר, כמין מצב ביניים, מעבר מן הפרח אל הפרי. למשל, נזיר כידוע אסור לו לשתות יין ולאכול ענבים, אבל סמדר מותר לו: מפני שסמדר, לא בלבד שעדיין איננו פרי, גם בוסר עדיין איננו. יש כמה וכמה דינים והלכות בענייני כרם פשהוא סמדר. אחד הדרשנים גם שואל בצער: מי גרם לכרמנו (פלומר לכרם ישראל), שהוא נשאר סמדר, פלומר, שלא הצליח להבשיל ולהעמיד פרי ראוי. ובכן, כאמור, במשנה ובתלמוד אין כל ספק, מהו סמדר.

ואולם סמדר שבשיר השירים לא קל להבין את משמעו. למשל, בתיאור הפיוטי של אביב: "כי הגה הסתיו עבר וכי הניצנים נראו בארץ וכי התאנה חנטה פניה והגפנים סמדר נתנו ריח". יפה! אבל גפנים סמדר, שנותנים ריח – אינם מתיישבים עם המציאות. יש אנשי שדה שטוענים, שלפריחת הגפן אין ריח! זה קושי אחד.

יש עוד פליאה אחרת. בחפירות של חצור מצא הפרופסור יגאל ידין כד, וכתובות עליו שתי מלים: "לפקח סמדר". והוא משער, שהכונה לסוג של יין, שהיה בתוך הכד. אבל איך אפשר לעשות מסמדר יין? הלוא סמדר אפילו לכלל בוסר לא הגיע! הרי קושי שני.

ועכשיו בא הפרופסור מ' אלטבאוּאָר ומצא סמדר באחד התרגומים המאוחרים של המגילות ללשון סלאבית (מלפני כחמש מאות שנה), ובתרגום הזה סמדר פירושו: ענבים שאין בהם חרצנים (כגון הענבים מן "סולטאניה"). כלומר, סמדר לא במשמע פריחה, כמקובל בכל הספרות התלמודית, אלא במשמע ענבים ממש, ואם כן, נמצא: שיר השירים לחוד, והתלמוד לחוד. אבל שאלה היא, אם זן כזה באמת נותן ריח כפתוב בשיר השירים?

ואחרי כל אלה נוסף קושי חדש: ארכיאולוגים אחרים – אהרוני ועמירן – מפקפקים אם הקריאה סמדר שעל הכד – נכונה. הם חוששים, ששתי האותיות האחרונות אינן ברורות, וייתכן שלא כתוב שם סמדר, אלא מלה אחרת.

בקיצור, פירוש המלה סמדר בשיר השירים עדיין אינו ברור כל צורפו. והאנשים שבחרו להם את השם היפה הזה ורוצים לדעת מה פירושו, יצטרכו לחפות עוד מעט. לפי שעה הפירוש המוסמך ביותר הוא כמסורת שבתלמוד ובשפות השכנות: הגפן כשהיא בסוף הפריחה, לפני הבוסר – זהו סמדר.